

УДК 338.124.4

ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ КРИЗОВИХ ЯВИЩ В РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

*Маковоз О.В., к.е.н, доцент,
Глазкова А.С., студентка (УкрДАЗТ)*

В статті проаналізовані основні теоретичні та методологічні аспекти сутності кризових явищ в розвитку економічних систем.

Ключові слова: криза, кризове явище, економічна система, циклічність.

Постановка проблеми. Основною метою урядів усіх країн в процесі розробки прогнозів і перспективних планів розвитку на довгостроковий період є згладжування економічних циклів, подовження перебування економіки країни у фазі піднесення та скорочення фази рецесії. Зазначимо, що при наявності єдиної думки щодо переліку і послідовності фаз економічного циклу, жоден із науковців не дає конкретного визначення кризи як частини економічного циклу, тобто не вказує, з якого моменту рецесія перетворюється на кризу і, відповідно, коли можна казати про закінчення кризи, в цьому і проблематика даного питання. Також спостерігається багатоваріантність у застосуванні економічних і фінансових показників науковцями і практиками для підкріплення думки про «кризовість» стану економічної системи.

Важливим моментом у дослідженні питання циклічності в процесі розробки прогнозів макроекономічного розвитку є також визнання факту об'єктивності настання кризи, що дозволить сформулювати висновок про кризу як переламний момент у розвитку економічної системи. В такій ситуації готовність суспільства до перебудови і відповідна регуляторна політика уряду є запорукою успішного виходу країни із кризи на попередній рівень розвитку і, навіть, підйому на більш високу якісну сходинку в економічному зростанні.

Аналіз останніх публікацій. Вахненко Т.П., розглядаючи фактори і механізми дії фінансової кризи в Україні [1, с. 3], у якості її «сигнальних» індикаторів аналізує такі показники, як розмір зовнішнього боргу країни та його співвідношення із наявними міжнародними резервами країни, рівень і «справедливість» курсу національної валюти, темпи кредитування споживчих витрат вітчизняної економіки, зміни цін на реальні активи та цінні папери вітчизняних емітентів.

Білорус О. [2, с. 4], характеризуючи прояв кризових явищ в українській економіці, акцентує увагу на таких показниках, як вартість акцій вітчизняних компаній, фінансовий стан банківських установ, рівень безробіття, падіння

обсягів будівництва та виробництва, пов'язані із зупиненням роботи підприємств. Важливим чинником впливу на стан економіки він також зазначає розмір зовнішнього боргу її корпоративного та приватного секторів.

На думку Мочерного С.В.: криза (від грецької *krisis* – поворотний пункт) – основна фаза періодичного економічного циклу, різке погіршення економічного становища в країні. Основними формами прояву кризи є значний спад виробництва, масові банкрутства підприємств (в тому числі банків), значне зростання безробіття, фінансово-кредитна криза, падіння цін, зростання відсоткової ставки та інше...» [3, с. 215].

На думку В.Г. Воронкової, під кризою «...розуміють специфічну фазу розвитку, яка характеризується різкою зміною звичного устрою життя системи, порушенням її рівноваги...» [4, с. 84].

Горлов-Марченко С.Н. у своїй монографії «Кризи» характеризує кризову ситуацію як «максимально можливу ступінь зміни і відхилень від нормальної ситуації, що призводить до негативних впливів на систему або до негативного результату». При цьому під нормальною ситуацією він розуміє «максимально можливу ступінь змін і відхилень ситуації від цілей, завдань і інтересів держави, що не призводить до негативних наслідків або результатів» [5, с. 96].

Таким чином, необхідність успішного вирішення подібного завдання та відсутність єдиного підходу до визначення самого поняття «економічна криза» в працях як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, обумовлюють актуальність проблеми розроблення підходів до визначення наукового концепту «економічна криза» у термінології циклічного розвитку, створюють необхідність розробки системи оціночних показників-індикаторів для визначення фази економічного циклу в процесі макроекономічного прогнозування з точки зору отримання уяви про наближення економічної системи до піку (буму), за яким об'єктивно має настати фаза рецесії, криза тощо. Для цього, на наш погляд, має бути розроблена система оціночних показників

інтегрованих у подальшому в систему загальнодержавного управління.

Ціль. Оскільки сьогодні немає конкретного повноцінного інструментарію для здійснення у процесі макроекономічного прогнозування оцінки стану економічної системи в контексті визначення ступеня прояву кризових явищ, метою даної роботи є розроблення підходу щодо формування наукового концепту «економічна криза» у термінології циклічного розвитку.

Основний матеріал. Досягнення такої мети передбачає вирішення завдання визначення переліку характеристик економічної системи та формування критеріїв їх оцінки, які при розробці прогнозів і складанні планів макроекономічного розвитку нададуть можливість стверджувати про близьке настання кризи, а також розробка методологічного підходу до формування системи індикаторів, що дають можливість визначити (спрогнозувати) час її початку.

Сучасна наука активно користується терміном «криза» у різних інтерпретаціях. Мова йде про «загальноекономічну кризу», «економічну кризу», «фінансову кризу», зустрічаються поняття «криза платіжного балансу», «криза перевиробництва» та «макроекономічна криза».

Іншомовні джерела також пропонують різноманітність у застосуванні терміну «економічна криза». Для цього застосовуються терміни *Economic crisis*, *Growth recession*, *Recession* тощо. В той же час, користуючись зазначеними поняттями, автори не дають власного конкретного визначення терміну «криза».

Наслідками кризових ситуацій не завжди є негативні зміни та результати. До того ж, у визначення закладена позиція звуження «нормальної ситуації» до відповідності ходу розгортання процесу державним цілям розвитку. Насправді ж, кризові процеси можуть мати місце при повній відповідності стану системи державним планам, адже державні завдання та інтереси не можуть бути охарактеризовані як такі, що претендують на звання абсолютної істини.

Значний внесок в осмислення природи кризи внесли К. Маркс, В. Вернадський, М. Кондратьєв, А. Богданов, Л. Гумільов, П. Сорокін, А. Чижевський, А. Тойнбі, Й. Шумпетер, А. Пригожин, М. Туган-Барановський та інші вчені. Їхні дослідження поширюються на вивчення ознак і глибинних причин кризових процесів суспільства, прогнозування майбутнього розвитку суспільних відносин, формулювання теорій з основних напрямів державної політики щодо стабілізації економічних систем.

На основі вивчення існуючих теоретичних підвалин і аналітичних джерел, визначимо, що криза – це такий стан системи, за якого

відбувається динамічна безповоротна трансформація її елементів, втрата звичних зв'язків та порушення збалансованості системи. Під економічною кризою розуміємо таке порушення економічних зв'язків та пропорцій, за якого неможливе подальше існування соціальної системи у попередньому вигляді. Тобто, по суті, це руйнація внутрішньої стійкості господарської системи.

За такого формулювання виникає необхідність визначення поняття «стійкості». Особливо вдалим вважаємо визначення стійкості, в основу якого закладено розвиток, динаміку, а не тільки поняття «нормального функціонування в часі». А саме, за визначенням Терещенка О.О.: «стійкою вважається така економічна система, коли перехід її від початкового стану до заданого стану росту відбувається таким чином, що жоден із множини її чинників (інфляція, приріст виробництва, безробіття тощо) не виходитиме за допустимі межі на заданій траєкторії зміни стану економічної системи, яка веде до економічного зростання» [6, с. 120].

Під основними ознаками фінансової кризи розуміємо:

- припинення (або недостатність) кредитування виробничого сектора економіки;
- незбалансованість торгівельного балансу країни;
- неплатоспроможність (недостатня платоспроможність) господарюючих суб'єктів економіки.

Економічна криза, таким чином, є найбільш загальним поняттям, яке містить у собі ознаки присутності у більшій чи меншій мірі всіх типів криз: грошово-кредитної, валютної, фінансової тощо. Входячи з цього, на наближення економічної системи до кризи має вказувати аналіз комплексної системи показників, що мають характеризувати стан економіки країни, фінансів, грошово-кредитних відносин, валютного ринку, а також відображати зв'язки, існуючі між певними інституціями економічної системи.

В контексті вище вказаних міркувань пропонується визначення поняття економічної кризи, як періоду, що триває від точки зміни фази підйому економічного циклу на фазу рецесії (точки буму або піку), протягом якого стан економічної системи характеризується перевагою тенденції до спаду (рецесії) економіки над тенденцією до її поживлення, до періоду досягнення економікою «дна», коли тенденції до спаду переконливо змінюються тенденціями до поживлення.

Комплексність і складність поняття «економічна криза» змушують до здійснення оціночних дій за багатьма аспектами становища економічної і фінансової системи для визначення

реального стану економіки, що досліджується в контексті визначення ступеня прояву кризових явищ у її реальному і фінансовому секторах.

Таким чином, оцінка має проводитись за комплексним агрегованим показником, який побудований за принципом ієрархії і включає систему оціночних показників більш низьких рівнів. Виходячи з великої кількості соціально-фінансово-економічних сфер, що впливають на макро- та мікроекономічну стабільність та призводять до виникнення економічних криз в державі, до складу об'єкту дослідження має входити якомога повніший перелік економічних і фінансових показників.

Здійснення оцінки нестабільності економіки країни за комплексом економічних і фінансових показників дозволить визначити загальний стан системи і виділити вплив кожної складової на формування несприятливих «кризових» тенденцій розвитку, що є важливим у процесі здійснення макроекономічного прогнозування, оскільки останнє може здійснюватись лише у моделях, що передбачають оцінку впливу певного переліку чинників на кінцевий результат за умови, що всі інші чинники впливу залишаються незмінними. Зазначимо, що нестабільність економіки в цілому не обов'язково означає, що всі її окремі елементи також мають перебувати в нестабільному стані. Складність економічної системи передбачає, що відхилення одного з чинників у будь-який бік може бути компенсоване відповідним відхиленням іншого чинника у протилежному напрямі змін. Вся система перебуває у стані рівноваги тільки тоді, коли кожен її елемент знаходиться у стані рівноваги, що визначається іншими елементами [7, с. 45].

Висновок. Таким чином, початок кризи визначається точкою піку в економічному циклі, а кінець – точкою дна. Напрямок розвитку економічної системи у бік початку чи закінчення

кризи визначається переважаючими тенденціями до спаду чи пожвавлення економічного розвитку. Деякі фахівці-практики при наближенні економіки до фази буму, що відповідно до запропонованого нами визначення є початком економічної кризи, застосовують саме термін «перегрівання економіки», що свідчить саме про надмірний вплив пожвавлюючих чинників на розвиток економічної системи.

Визначення стабільності або нестабільності кожного з елементів економічної системи, як правило, має специфічні особливості, обумовлені як властивостями елементу, так і наявними зв'язками.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вахненко Т.П. Фінансова криза в країні: фактори, механізми дії, заходи подолання / Т.П. Вахненко // Фінанси України. – 2008. – № 10. – С. 3 – 21.
2. Білорус О. Сучасна світова фінансово-економічна криза як прояв тотальної кризи системи глобалізму / О. Білорус // Економічний часопис – XXI. – 2008. – № 11 – 12. – С. 3 – 7.
3. Мочерний С.В. Основи економічний знань: Підручник . - К.: Видавничий центр «Академія», 2009. – 304 с.
4. Воронкова В.Г. Соціально-економічне прогнозування: навчальний посібник . – К.: ВД «Професіонал», 2004. – 283 с.
5. Горлов-Марченко С.Н. Кризисы. Выход: кадры, управление, экономика. – Кировоград: Полимед-Сервис, 2000. – 370 с.
6. Терещенко, О.О. Антикризове фінансове управління на підприємстві: монографія . – К.: КНЕУ, 2004. – 268 с.
7. Буковинський С. А. Шляхи подолання фінансової кризи в Україні / С. А. Буковинський, Т. Є. Унковська, О. Л. Яременко // Економічна теорія. – 2009. – №2. – С.47–60

Аннотація. В статті проаналізовані основні теоретичні та методологічні аспекти сутності кризових явищ в розвитку економічних систем.

Ключевые слова: The article analyzes the main theoretical and methodological aspects of the nature of the crisis in developing economies.

Summary. кризис, кризовое явление, экономическая система, цикличность.

Keywords: crisis, crisis, economic system, cyclical.

*Рецензент д.е.н., доцент УкрДАЗТ Зайцева І.Ю.
Експерт редакційної колегії к.е.н., доцент УкрДАЗТ Токмакова І.В.*